

1. Osmanlı Türkçesine Giriş
Doç. Dr. Zülfikar Güngör
2. Osmanlı Türkçesi Yazım Kuralları
Prof. Dr. Ali Yılmaz
3. Osmanlı Türkçesine
Arapçadan Geçen Unsurlar
Yrd. Doç. Dr. Abdülmecit İslamoğlu
4. Osmanlı Türkçesine
Farsçadan Geçen Unsurlar
Yrd. Doç. Dr. Abdülmecit İslamoğlu

Transkripsiyon ve Ebced Hesabı **Prof. Dr. Ali Yılmaz**

6. Seçme Metinler
Prof. Dr. Mehmet Akkuş

Ünitede Ele Alınan Konular

- Transkripsiyon
  - › Örnek Bir Transkripsiyon Uygulaması
- Ebced Hesâbı: Tarih Düşürme
  - › Ebced Hesâbı
  - › Tarih Çeşitleri
  - › Harflerin Durumuna Göre Tarihler
    - Tam tarih
Noktalı harflerle yapılan tarihler
Noktasız harflerle yapılan tarihler
    - Katmerli tarihler
Ta'miyeli tarihler

Ünite Hakkında

Osmanlı Türkçesi metinlerinde Arapça ve Farsça kelimeler çoktur. Özellikle Arapçadan dilimize geçmiş kelimelerde, aslında farklı harflerle belirtilen bazı sesler bugünkü Türk alfabesinde tek harfle gösterilmektedir; Arapça kelimelerdeki bazı harflerin teleffuzları özellik arzetymekte, ağızda “mahreç” denilen özel söyleme yerleri bulunmaktadır. Ayrıca Türkçe kelimelerde de aynı sesin kalın veya ince oluşuna göre farklı harflerin kullanıldığı olmaktadır. Bunların dışında Arapça ve Farsçadan dilimize geçmiş kelimelerdeki bazı harfler aslında kalın iken ince, ince iken kalın teleffuz edilebilmektedir. Bugün kullandığımız Türk harfleri bunların hepsini olduğu gibi yansıtmaya yetmemektedir. İşte Osmanlı dönemi veya daha öncesine ait bu metinlerin okunuşlarının bugünkü harflerle yazılışlarında bütün bu farklılıkları karşılaması için bazı işaretler kullanılmaktadır. İşte bu işleme “transkripsiyon” diyoruz. Bu üniteye ilk olarak bu konu ele alınmıştır.

Osmanlı Türkçesi metinlerinde sıkça karşılaştığımız konulardan biri de “Ebcet” meselesidir. Bu, “sözle sayı söylemek” olarak düşünülebilir. Buna göre Arap alfabesindeki her harfin bir rakam değeri vardır. Herhangi bir sözdeki harflerin rakam cinsinden değeri alt alta toplandığı zaman bir sayı çıkar; bu “ebcet hesabı”dır. Ebcet hesabı daha çok bir olayın tarihini belirlemek ve bildirmek amacıyla kullanılır. Tarihi belirtmek istenen olaya, az çok anlam bakımından da işaret edecek ve sözü meydana getiren harflerin ebcet hesabına göre rakam değerlerinin toplamı o olayın tarihini verecek bir söz söylendiği zaman buna “tarih düşürmek” veya “ebcetle tarih düşürmek” denir. Bu tür sözlerle Osmanlı Türkçesi metinlerinde sık sık karşılaşılır. Bu üniteye ikinci olarak ebcet, ebcet hesabı ve ebcetle tarih düşürme konuları yer almıştır.

Öğrenme Hedefleri

Bu üniteyi tamamladıңызda;

- Transkripsiyonu öğrenecek ve bir Osmanlı Türkçesi metnini bütün özelliklerini yansıtabak şekilde bugün kullandığımız harflerle yazacaksınız
- Ebcetin ve ebced hesabının ne olduğunu öğrenecek; ebcedle düşölmüş bir tarihi çıkarabileceksiniz.

Üniteyi Çalışırken

- Transkripsiyon alfabesini iyice kavrayınız.
- Örnek transkripsiyon metnini dikkatlice inceleyiniz.
- Harflerin ebced sistemindeki rakam değerlerini öğreniniz.
- Ebced hesâbının temel kurallarını öğreniniz.
- Ebced hesâbı örnekleri üzerinde çalışarak bu konudaki ayrıntıları kavramaya çalışınız.

Transkripsiyon ve Ebced Hesâbı

Transkripsiyon

Transkripsiyon, sözlüklerde şu şekilde tanımlanır:

“Bir yazı şeklinden başka bir yazı şekline çevirme.” (D. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, 11. Baskı, İz Yayıncılık, İstanbul 1996.)

“Bir metnin fonetik özelliklerini gösteren çeşitli işaretlere sâhip yazı şekli; çevri yazı.” (Misalli *Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2005.)

“Bir yazıyı kolayca okunacak şekilde belli bir işaret sistemi ile yazma; bir dildeki kelimelerin başka bir dilin alfabesi ile belirli işaretler kullanılarak yazılması; kelimelerin telaffuz edildiği şekilde yazıya geçirilmesi; çevriyazı.” (Örneklerle *Türkçe Sözlük*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2000.)

Bu tanımlardan transkripsiyonun, bir alfabe ile yazılmış bir metnin, ilk yazıldığı alfabedeki fonetik özellikleri de yansıtacak şekilde, başka bir alfabe ile yeniden yazılması olduğu anlaşılmaktadır. Bir metnin çevrildiği yeni yazıda ilk yazısındaki bir takım sesleri tam olarak karşılayacak harfler olmayabilir; transkripsiyon işte bu durumda bazı işaretler kullanılarak o seslerin yansıtılmaya çalışılması demektir.

Başta da belirtildiği gibi, Osmanlı Türkçesi metinleri Arap alfabesine dayanan bir alfabe ile yazılmıştır. Ayrıca dilimize Arapça ve Farsçadan birçok kelime girmiş ve kullanılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti’nde yeni Türk alfabesinin kabul edilmesiyle Osmanlı ve daha önceki dönemlere ait metinlerin günümüz alfabesiyle yazılması meselesi ortaya çıkmıştır. Metinlerin okunuşlarıyla aynen aktarılması esnâsında, özellikle Arapça, bazen Farsça ve Türkçe kelimelerin yazılışlarında kullanılmış harflerin karşılıkları tam olarak verilememektedir. Aynı durum Arap alfabesiyle yazılmış bir metnin batı dillerinden birine geçirilmesi sırasında da yaşanmaktadır. İşte bu durumu düzeltmek ve asıl metindeki sesleri aslına uygun olarak yansıtılabilmek için transkripsiyon alfabesi geliştirilmiştir.

Osmanlı döneminde kullanılan alfabeden günümüz Türk alfabesine geçişten sonra, eski metinlerimizin yeni alfabeye nasıl yazılacağı hususunda bazı tereddütler yaşanmıştır. Hatta yerleşmiş ve herkes tarafından kabul edilip ortak olarak kullanılan bir sistemin olmadığı görülmektedir. Ancak son yıllardaki bilimsel çalışmalarda ortak veya çok az farkları bulunan bir transkripsiyon uygulamasının yerleşmeye başladığı görülmektedir. Bu çalışmalarda görülen genel kabul görmüş transkripsiyon alfabesi şu şekildedir:

ء : ʾ	ب : B b	پ : P p
ت : T t	ث : Ṭ ṣ	ج : C c
چ : Ç ç	ح : H h	خ : Ḫ ḥ
د : D d	ذ : Z z	ر : R r
ز : Z z	ژ : J j	س : S s
ش : Ş ş	ص : Ṣ ṣ	ض : Ḍ ḍ / Ž ž
ط : Ṭ ṭ	ظ : Ḍ ḍ	ع : ʿ

غ: Ğ ğ	ف: F f	ق: K k
ك: K k	گ: G g, Ğ ğ	ن: N n
ل: L l	م: M m	ی: Y y
و: V v	ه: H h	

Osmanlı Türkçesi'nde kullanılan harflerin transkripsiyon sistemine göre çevrilmiş metinlerdeki karşılıkları, genel olarak bu şekildedir. Arapça ve Farsçadan dilimize geçmiş bazı unsurların transkripsiyon uygulamasındaki şekilleri de şöyledir:

- a. Arapça kelimelerin başındaki, “harf-i tarif” denilen (ال) takısı kendisinden önceki kelime ile beraber okunmadığı zaman, kamerî harflerden birinin başındaysa, “el-” şeklinde; şemsî harflerden birinin başında ise “es-”, “et-”, “en-”, “eş-”, “er-”, “ez-” gibi şemsî harfin karşılığı ile birlikte yazılır:

النور: el-şems, eş-şems, الكتاب: el-kitâb, المؤمن: el-mü'min, الانصاف: el-insâf, الرسول: er-rasûl, en-nûr, gibi.

Eğer başında bu takı bulunan kelime kendisinden önce gelen kelime ile birlikte okunuyorsa, sözde olduğu gibi, yazıda da “e” düşer ve onun yerine ( ) kullanılır. Dilimize geçmiş isim tamlamaları, transkripsiyonlu çalışmalarda böyle yazılır: *Dârü'l-fünûn*: دار الفنون, *Berdü'l-acûz*: برد العجوز, *Hayrû'l-beşer*: خير البشر, *Emîrû'l-mü'minîn*: امير المؤمنين, *Evliyâu'llâh*: اولياء الله, *Âhirü'l-emr*: آخر الامر, *Beyne'l-milel*: بين الملل, *Beyne'n-nâs*: بين الناس, *Beytü'llâh*: بيت الله, *beytü'l-mâl*: بيت المال, *Fevka'l-âde*: فوق العاده, *Hacerü'l-esved*: حجر الاسود, *Kurratü'l-ayn*: قرت العين, *Müftiyü'l-enâm*: مفتي الامم, *Rûhu'l-kuds*: روح القدس, *Zâtü'r-rie*: ذات الرئه, *ulü'l-emr*: اولو الامر, *Vâcibü'l-vücûd*: واجب الوجود, gibi.

- b. Arapça ve Farsça kelimelerdeki uzun ünlüler, transkripsiyonlu yazımda, ünlü sesi gösteren sesli harfin üzerine (^) işâretini “â”, “î”, “û” şeklinde koymak veya aynı harflerin üzerine, “â”, “î”, “û” şeklinde çizgi koymak suretiyle gösterilir:

امير المؤمنين: *Vâcibü'l-vücûd* veya *Vâcibü'l-vücûd*, *Emîrû'l-mü'minîn* veya *emîrû'l-mü'minîn*, دار الفنون: *Dârü'l-fünûn* veya *Dârü'l-fünûn*, اولياء الله: *Evliyâu'llâh* veya *evliyâu'llâh* gibi. (Bu kitapta birinci şekil uygulanmıştır.)

- c. Farsça tamlamalardaki tamlama esresi, “-i” veya “-î” şeklinde gösterilir; ses uyumu gerektirse bile “u” veya “ü” kullanılmaz:

مقبول شاه: *Umûr-ı selâse*, امور ثلثة: *Derece-i kemâl*, درجه کمال: *Makbûl-i şâh*, گوهر گنجینه: *Kârgâh-ı hikmet*, کارگاه حکمت: *Gevher-i gencîne* gibi.

- d. Birbirinin tamamlayıcısı, müterâdifi veya zıddı olan, ya da kendisinden önceki kelimenin tamlayanına atf ifade eden (و) lar, kendisinden önceki

kelime ünsüz harfle bitiyorsa “u” veya “ü”; ünlü ile bitiyorsa “vu” veya “vü” şeklinde yazılır:

فرهاد وشيرين : *havf u recâ*, خوف ورجا : *Leyl ü nehâr*, ليل ونهار

براق عزت : *şeb ü rûz*, شب و روز : *Leylâ vü Mecnûn*, ليلي ومجنون, *Ferhâd ü Şîrîn*

Burâk-ı izzet ü câhî, انتظام دين ودينا, *İntizâm-ı dîn ü dünyâ* gibi. و: جاهى

- e. Farsçadan dilimize geçmiş bazı kelimelerde bulunup da okunmayan (و) harfleri, “a” harfinin önüne veya arkasına, biraz yukarıya kaldırılmış olarak konan bir “v” harfiyle gösterilir: *hâce* veya *hâ'ce*, خواب: *hâb* veya *hâ'b*, *hân* veya *hâ'n* gibi. (Bu kitapta birinci şekil uygulanmıştır.)

Bu sistem uygulanmak sûretiyle Osmanlı dönemi alfabetiyle yazılmış bir metin bütün özellikleriyle günümüz alfabetesine çevrilmiş olur; aynı sistem uygulanmak suretiyle Arapça ve Farsça metinleri de doğru şekilde Latin alfabetesine veya ona dayalı alfabelere çevirmek mümkündür. Böylece, özellikle orijinal metinlerin, kitap isimlerinin ve bütün özelliklerinin aktarılması gereken çok önemli eski metinlerin doğru bir şekilde aktarılması sağlanır. Kelimelerin günlük konuşmadaki telaffuzlarıyla değil, yazıdaki şekliyle nakledilmesine özen gösterilir.

Örnek bir transkripsiyon uygulaması

بوصيرى (الشيخ شرف الدين ابو عبد الله محمد بن سعيد الصنهاجى): مشاهير شعرا

وصوفيوندن اولوب، شعرده مهارت و متانتى خارق عاده عد اولنمغه شاياندر. مدح حضرت فخر الرسل (صلى الله عليه وسلم) حقنده بر چوق قصيده لرى اولوب، اك مشهورلى "قصيده برده" دينمكله معروف اولان "الكواكب الدريره فى مدح خير البريه" ايله، "القصيدة الهمزية" و "بانة سعاد" اوزرنه بر قصيده وسائر قصايديدر. قصيده برده يه كرك عريده و كرك فارسى و تركيده يك چوق شرحلى و تخميسلى يازيلوب، قرائتيله تيرك و تيمن اولنور. مطلعى شودر:

أمن تذكر جيران بذي سلم

مزجت دمعاً جرى من مقلة بدم

قصيده همزیه سنك مطلعى دخى شودر:

كيف ترقى رقيق الأنبياء

بأسماء ما طاولتها السماء

بانة سعاد اوزرنه اولان قصيده سنك دخى مطلعى شويه در:

إلى متى أنت بللذات مشغول

وأنت عن كل ما قدمت مشغول

شيخ بوصيرى حضرتلرينك اصلى ونسبى مغريدن اولوب، اجدادى مصره نقل وطن

ايتمشلردر. 294 تاريخنده ارتحال ايتمشلردر.

(Şemseddin Sâmi, *Kâmûsu'l-A'lâm*, (Tıpkıbasım), Kaşgar Nesriyat, Ankara 1996, II, 1389)

“Bûşîrî (eş-Şeyh Şerefü'd-dîn Ebû ‘Abdu’llâh Muhammed bin Sa‘îd eş-Şanhâcî): Meşâhîr-i şu‘arâ vü şûfiyyûndan olup, şîrde mahâret ü metâneti

hârik-ı ‘âde ‘addolunmağa şâyândır. Medh-i Hazret-i Fahrü’r-rusül (şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem) hakkında bir çok kaşîdeleri olup, eñ meşhûrları *Kaşîde-i Bürde* dinmekle ma‘rûf olan *el-Kevâkibü’-d-Dürriyye fî Medhi Hayri’-Beriyye* ile, *el-Kaşîdetü’-l-Hemziyye* ve *Bânet Su‘âd* üzerine bir kaşîde ve sâ’ir kaşâyididir. *Kaşîde-i Bürde*’ye gerek ‘Arabîde ve gerek Fârisî ve Türkîde pek çok şerhler ve tahmîsler yazılıp, kırâ’atıyla teberrük ve teyemmün olunur. Maṭla‘ı şudur:

E min tezekkürî cîrânin bi-zî selemi
Mezicet dem‘an cerâ min maḳalletin bi-demi
Kaşîde-i Hemziyye’sinin maṭla‘ı daḫi şudur:
Keyge tarḳḳâ raḳîkü’l-‘enbiyâ’
Bi-esmâ’-i mâ-ṭâveletha’s-semâ’
Bânet Su‘âd üzerine olan kaşîdesinin daḫi maṭla‘ı şöyledir:
Îlâ metâ ente bi’l-lezzâti meşḡûl
Ve ente ‘an külli mâ-ḳaddemet meşḡûl

Şeyh Bûşîrî hazretlerinin aşlı ve nesebi Mağrib’den olup, ecdâdı Mısr’a naḳl-ı vaṭan itmîşlerdi. 294 târihinde irtihâl itmîşdir.”

Ebced Hesâbı: Tarih Düşürme

Ebced Hesâbı

“*Ebced*”, eski Sâmi alfabesi sırasına göre düzenlenmiş *hurûf-ı hecâiyyeden* farklı olarak *hurûf-ı ebcediyye* = *ebced harfleri* diye isimlendirilen, alfabe harflerini sekiz ayrı gruba ayırıp ve her grubu bir kelime gibi telaffuz etmek suretiyle meydana getirilen kelimelerin ilkidir. Bu kelimeler şunlardır:

Ebced (عبد), *hevvez* (هوز), *huttî* (حطى), *kelemen* (كلمن), *se’fas* (سعفص), *kareşet* (قرشت), *sehhas* (ثخذ), *dazığ* (ضظغ). Bunlardan “*ebced*”, bu sekiz kelimedenden ilki olduğu gibi, bu alfabenin de adı olmuştur.

Bu kelimelerin menşei hakkında değişik görüşler vardır. Tâhirü’l-Mevlevî bununla ilgili olarak şöyle der: “*Ebced* ve *Hevvez* ve *Huttî* ve *Kelemen* ve *Se’fas* ve *Karışet* ki, altı neferdir, Medyen ülkesinde şâhlar idi. *Kelemen* cümlesinin reisi, yani şehinşâhı idi ve bunlar Şuayb aleyhi’s-selâm’ın kavminden idiler. *Yevm-i Zulle’de* (Medyen ve Eyke halkının helâki günü) helâk oldular... *Eslâf*, *ibtidâ kitâbet-i Arabiyye* *hurûfunu* bunların isimleri *hurûfu adedince vaz’ edip ba’de-zâmânin* *Sehaz* ve *Dazığ* harflerine de zafer-yâb olmalarıyla onlara redif eylemekle bu altı hurûfa revâdif utlâk ettiler...” (Edebiyat Lugatı, Enderûn Kitâbevi, İstanbul 1973, s. 38.)

Bu kelimelerin ilk altısının altı şeytanı, haftanın altı gününü, Hz. Âdem’in yaratılış ve cennetten kovuluşunun evrelerini, altı emir ve yasağı, çeşitli öğütleri ifade ettiğine dair görüşler de vardır. Son iki kelime bunlara ilave edilmiştir. Ayrıca, Kuzey Afrika Endülüs Müslümanlarının ortaya attığı yorumlara göre Allah’ın isimlerinin bir kısmının ilk harflerinin bir araya gelmesiyle ortaya çıkmış kelimelerdir. Bazıları da bunların sekiz filozofun isimleri olduğu görüşünü belirtmişlerdir. Ayrıca Yunanlıların sayıları belirtmek için kullandıkları kelimeler olduğunu söyleyenler de olmuştur. (İsmail Yakıt, *Türk-İslâm Küntüründe Ebced Hesâbı ve Tarih Düşürme*, 2. baskı, Ötügen Yayınları, İstanbul 2003, s. 26 - 31.)

Bu kelimeler bizim için anlamları ve menşinden çok kültür tarihimizdeki yeri bakımından önemlidir. Bu kelimeleri oluşturan Arap alfabesi harflerinin her birinin sırasıyla birer rakam değeri vardır. Arap alfabesindeki harflerin tamamını içine alan bu kelimelerdeki harflerin bir kısmından oluşmuş bir kelime veya kelime grubunu teşkil eden harflerin rakam değerleri alt alta toplanarak bir sayıya ulaşılır. Bu kelime veya kelime grubu, meselâ bir tarihi belirtmek için söylenmişse ortaya çıkan sayı o tarihi verir. İşte bu işleme “*ebced hesâbı*” denir.

Söz konusu sekiz kelimeyi oluşturan harflerin rakam değerleri birden ona kadar birer birer, ondan yüze kadar onan onar, yüzden bine kadar yüzer yüzer olmak üzere sıralanır. Bu değerler şöyledir:

ا	هـ	ح	ك	س	ق	ث	ض
ا = 1	هـ = 5	ح = 8	ك = 20	س = 60	ق = 100	ث = 500	ض = 800
ب	و	ط	ل	ع	ر	خ	ظ
ب = 2	و = 6	ط = 9	ل = 30	ع = 70	ر = 200	خ = 600	ظ = 900
ج	ز	ى	م	ف	ش	ذ	غ
ج = 3	ز = 7	ى = 10	م = 40	ف = 80	ش = 300	ذ = 700	غ = 1000
د			ن	ص	ت		
د = 4			ن = 50	ص = 90	ت = 400		

Farsça ve Türkçedeki bazı sesleri göstermek için alfabeyle ilave edilen harflerin ayrı bir rakam değeri yoktur. Bunlar Arapçadaki, şekil itibarıyla benzeri olan harflerin değerinde kabul edilir: ب - پ: 2, ج - چ: 3, ز - ژ: 7, ك - گ: 20, ٹ - گ: 20.

Arapça kelimelerin sonundaki *tâ-i te'nîs* (ة), normal *tâ* (ت) harfi değerindedir.

Harflerin bu rakam değerleri, meselâ borcun rakamla değil, harfle yazılarak ifadesi için günlük ihtiyaçları karşılamak için kullanıldığı gibi; bu değerler dolayısıyla “Allah” (الله) lafzındaki harflerin rakamsal toplamının 66 olması (ا: 1 + ل: 30 + ل: 30 + هـ: 5 = 66) dolayısıyla, “*işi altmış altıya bağlamak*” sözünde olduğu gibi isme işâret etmek için de kullanılmıştır. Ayrıca, Allah lafzı ile “*hilâl*” (هلال) ve “*lâle*” (لاله) kelimelerindeki harflerin rakamsal değerlerinin toplamının aynı olması dolayısıyla *hilâl* ve *lâle* sembolleri Allah’ı ifade etmek üzere kullanılmış ve anlaşılmıştır. Ebcad hesabının bunlara benzer değişik amaçlarla kullanıldığı görülebilmektedir. (Bkz. Yakıt, s. 42 - 66.) Fakat ebcad hesâbı en çok bir olayın tarihini sözle belirtmek üzere kullanılmıştır.

Tarih Düşürme

Ebcad alfabesine göre her harfin bir sayı değerinin olması dolayısıyla, bir olayın tarihini belirtmek üzere, harflerin sayı değerleri toplandığında gerçekleştiği tarihi verecek şekilde bir söz söylenmek suretiyle o olayın tarihi belirtilmiş olur. Bu söz bir kelime olabileceği gibi birden fazla kelimedenden oluşan anlamlı bir cümle, bir mısra, hatta bir beyit de olabilir. Buna “*tarih söyleme*” veya “*tarih düşürme*” denir.

Bu tarih söyleme veya düşürmenin tam olarak ne zaman ve nasıl başladığına dair kesin bir bilgi olmamakla beraber, meşhur İran şairlerinden Hâfız-ı

Şîrâzî'nin doğumu için söylenmiş “*Hak-i musallâ*” (خاك مصلى) sözünün ilk söylenen tarih olduğu kabul edilir. Bu sözün harflerinin rakamsal toplamı (خ: 600 + ا: 1 + ك: 20 + م: 40 + ص: 90 + ل: 30 + ى: 10) 691'dir. Bu da *Hâfiz*'in hicrî olarak doğum tarihine işâret eder.

Belli olayların vukû bulduğu tarihleri göstermek üzere uygun düşen bazı meşhur sözler vardır. Bunların bir kısmını şöyle sıralayabiliriz:

(عبرت): *İbret* = ع - 70 + ب - 2 + ر - 200 + ت - 400 = 672. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin vefatı.

(ارتحال الجنان): *İrtihâlü'l-cenân* = ا - 1 + ر - 200 + ت - 400 + ح - 8 + ا - 1 + م - 30 + ا - 1 + ل - 30 + ج - 3 + ن - 50 + ا - 1 + ن - 50 = 775. Nasreddin Hoca'nın vefatı.

(خراب): *Harâb* = خ - 600 + ر - 200 + ا - 1 + ب - 2 = 803. Sivas'ın Timur tarafından tahrîbi.

(ارتحال الانسان): *İrtihâlü'l-insân* = ن - 1 + - 200 + ت - 400 + ح - 8 + ا - 1 + ل - 30 + ا - 1 + ل - 30 + ا - 1 + - 50 + س - 60 + ا - 1 + ن - 50 = 833. Hacı Bayram-ı Velî'nin vefatı.

(عاشق يونس امره): *Âşık Yûnus Emre* = ع - 70 + ا - 1 + ش - 300 + ق - 100 + ى - 10 + و - 6 + ن - 50 + س - 60 + ا - 1 + م - 40 + ر - 200 + ه - 5 = 843. Yunus Emre'nin vefatı.

(بنيان محمد خان): *Bünyânu Muhammed Hân* = ب - 2 + ن - 50 + ى - 10 + ا - 1 + ن - 50 + م - 40 + ح - 8 + م - 40 + د - 4 + خ - 600 + ا - 1 + ن - 50 = 856. Rumeli Hisarı'nın inşası.

(بلدة طيبة): *Beldetün tayyibetün* = ب - 2 + ل - 30 + د - 4 + ت - 400 + ط - 9 + ى - 10 = 857. İstanbul'un fethi.

(ومن دخله كان آمنا): *Ve men dehalehû kâne âminâ* = و - 6 + م - 40 + ن - 50 + د - 4 + خ - 600 + ل - 30 + ه - 5 + ك - 20 + ا - 1 + ن - 50 + ا - 1 + ن - 40 + ن - 50 + ا - 1 = 898. Molla Câmi'nin vefâtı.

(فاتح ممالك العرب): *Fâtihu memâliki'l-Arab* = ف - 80 + ا - 1 + ت - 400 + ح - 8 + م - 40 + م - 40 + ا - 1 + ل - 30 + ك - 20 + ا - 1 + ل - 30 + ع - 70 + ر - 200 + ب - 2 = 923. Mısır'ın Yavuz Sultan Selim tarafından fethi. (Bkz. Tâhirü'l-Mevlevî, s. 146, Yakıt, s. 136 - 138.)

Görüldüğü gibi herhangi anlamlı bir sözün, kendisini meydana getiren harflerin rakamsal değerlerinin toplamı, meydana gelen bir olaya işâret

edebilmektedir. Bir âyette geçen (بلدة طيبة) (*Beldetün tayyibetün*) sözü İstanbul'un fethine; yine başka bir âyet olan (ومن دخله كان آمنا) (*Ve men dehalehû kâne âminâ*) meşhur âlim ve yazar Molla Câmi'nin vefatına tarih olabilmektedir. Yukarıda verilen örneklerdeki sözlere benzer sözler, bu tarihleri ifade etmek için söylenmiş sözler değildir. Zâten mevcut olan bu sözlerin harfleri, ebced hesâbına göre toplandığında ortaya çıkan rakamın kastedilen tarihe uygun düştüğünün görülmesiyle sonradan keşfedilmiştir.

Esas ebcedle tarih düşürme, bir olayın tarihini tesbit etmek üzere, o olay kastedilerek söz söylemektir. Burada mevcut sözden hareketle tarih tesbit edilmez, tarih göz önünde bulundurularak, o tarihe uygun düşecek söz ortaya konulur.

Bir kimsenin doğumu, ölümü, bir makâma gelmesi (özellikle padişahların tahta çıkışları); savaş, barış, bir yerin fethi ve benzeri tarihî ve siyâsî olaylar; cami, medrese, han, hamam, çeşme, medrese ve benzeri yapıların inşalarının tamamlanması gibi çok önemli olaylar için tarih söylenebildiği gibi, bazen çok önemli olmayan şeyler için de tarih söylendiği görülmektedir. (Bkz. Yakıt, s. 71 - 120.)

Burada şunu da belirtmek gerekir ki, bilhassa Osmanlı Devleti döneminde tarih söylemek ve tarih düşürmek bir gelenek halini almıştır. O dönem kadar yaygın olmasa da, Cumhuriyet döneminde de tarih düşürme geleneğinin devam ettiği görülmektedir. Fakat bu işlem, gerçekleşmiş bir olayı belirtmek üzere kullanılmıştır. Gelecekte haber vermek üzere kullanıldığının örneği yoktur. Zâten bazı sözlerden hareketle gelecekte haber vermek doğru da değildir.

Osmanlı Türkçesi metinlerinde sık sık tarih ibâreleri geçmektedir. Ayrıca o döneme ait yapıların kitâbelerinde, mezar taşlarında ve değişik yerlerde çokca tarih ibâreleriyle karşılaşılır. Bunlarda belirtilen tarihler Hicrî tarihlerdir. Tanzîmat döneminde Rûmî tarihe; Cumhuriyet döneminde de Milâdî tarihe göre söylenmiş tarih örnekleri varsa da, yine de çoğunluk Hicrî tarihtir. (Hicrî tarihleri Milâdî tarihe çevirmek için bkz. Faik Reşit Unat, *Hicrî Tarihleri Milâdî Tarihe Çevirme Kılavuzu*, 4. baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1974.)

Tarih ibârelerinin hesaplanmasında okunuş ve telaffuz değil, yazı önemlidir. İbârede görülen bütün harfler, biz onu farklı okuyor veya telaffuz ediyor ya da okumuyor olsak bile, hesâba dâhil edilir. Meselâ Farsçadan dilimize geçmiş olan "hoca" kelimesinin Osmanlı Türkçesi metinlerindeki yazılışı, Farsça aslına uygun olarak (خواجه) şeklindedir. Eğer bu kelime bir tarih ibâresinin içinde ve hesâba dâhilse, okumadığımız ve söylerken kullanmadığımız (ه) harfini de hesâbın içinde dâhil etmemiz gerekir. Türkçe "etmek" fiili Osmanlı Türkçesi metinlerinde (ى) ile (ايتمك) şeklinde yazılır. Meselâ bu filden türemiş "etti" kelimesi bir tarih ibâresinin içindeyse (ايتدى) şeklinde yazılmış olacaktır ve o ibâre hesâb edilirken okunuş değil, yazıdaki şekli esas alınacaktır. "Oldu" (اولدى) gibi Türkçe eklerin sonundaki "u" sesleri Osmanlı Türkçesi metinlerinde (ى) ile yazılır; bunda da okunuş ve telaffuz değil, yazı esas alınacaktır.

Arapçadan dilimize geçmiş kelimelerdeki şeddeli harfler, Osmanlı Türkçesi metinlerinde tek harf olarak yazılır. "Gaffâr" (غفار), "millet" (ملت), "şiddet"

(شدت) kelimelerinde olduğu gibi genellikle üzerine şedde de konmaz; konmuş olsa bile görünüşü tek olduğu için tek harf olarak hesâba dâhil edilir. “Ma’nâ” (معنى), “Tûbâ” (طوبى) “a’lâ” (اعلى) gibi Arapça kelimelerin sonları “â” şeklinde okunsa da, yazıda (ى) iledir. Bu gibi durumlarda da yine görünüşe göre hareket etmek gerekmektedir. Arapçada dammeli bir harften sonra gelen hemze, vav (و) harfi üzerine yazılır; “mü’min” (مؤمن) gibi. Burada hem vav, hem hemze (elif) hesâba dâhil edilir.

Tarih ibâreleri yukarıda verilen bazı örneklerde görüldüğü gibi, bazen bir veya birkaç kelime olabilir. Hatta bir cümle içinde de geçebilir. Buna en uygun örnek olarak Abdülkâdir-i Geylânî'nin doğum ve ölüm tarihleri için söylenmiş şu Arapça beyit verilir:

إن باز الله سلطان الرجال
جاء في العشق توفى بالكمال

(Allah'ın doğanı, insanların sultanı, “aşk”ta geldi; “kemâl”de vefat etti.)

Burada kastedilen, “aşk” (عشق) kelimesinin ebced hesâbıyla ifade ettiği (ع - 70 + ش - 300 + ق - 100) = 470 rakamının Abdülkâdir-i Geylânî'nin doğum tarihine uygun düşmesidir. (كمال) kelimesinin harfleri de toplandığı zaman (ك - 20 + م - 40 + ا - 1 + ل - 30) = 91 çıkar ki, bu da onun yaşadığı ömrü ifade der. 470 + 91 = 561 eder; bu da onun Hicrî tarihe göre ölüm yılıdır. (Tâhirü'l-Mevlevî, s. 146.)

Şeyh Şuayb Efendi isimli bir zâtn zevcesi Sünbül Hanım için söylenmiş bir tarih şöyledir:

*Ol harîm-i Hazret'in “gufrânuhâ” târîhidir
Kendini esrâr- aşk-ı Hakk'a kurbân eyledi
(غفرانها) = 1337/(1919)*

(Hüseyn Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2006, III, 276.) = (Hüseyn, Vassâf, III, 276.)

Zâkir-zâde Şeyh Abdullâh Efendi isimli bir zatın ölümü şöyle belirtilmiştir: “1068/(1658)'de tekke-gâh-ı behište âzim oldular. “Şeyhu'l-Vâsıl” (شيخ الواصل) târîh-i intikâlidir.”

Aynı zâtn ölüm târihi, mezar taşında yazılı bir dörtlüğün içinde şöyle belirtilmiştir:

*Âlem-i ukbâya Zâkir-zâde çün kıldı sefer
Ya'ni Abdullâh Efendi vâkıf-ı sırr-ı kader
Âlem-i gaybdan dinildi rihletine târihi
Aşk ile bâb-ı “rızâu'llâh”ı itmişdir makar
(رضاء الله) = 1068/(1658)*

(Hüseyn, Vassâf, III, 54.)

Fakat genellikle bir tarihi belirtmek üzere söylenen sözler bu şekilde tek başına kendi anlamı dışında başka anlam ifade etmeyen kelime veya kelimeler değil, başka anlamları da olan cümlelerdir. Aşağıda çeşitli örnekleri görüleceği gibi, söz, anlam bakımından dolaylı da olsa tarihi verilmek istenen

olaya işâret eder. Bu tür târihler de genellikle manzum olurlar; ya müstakil bir beyittir, ya da uzunca bir manzûmenin son beyitidir. Beyitin ikinci mısraı, hem ebced hesabıyla kastedilen tarihi verir, hem de doğrudan veya dolaylı olarak gerçekleşen olaya işâret eder. Bununla ilgili bazı örnekleri görelim:

Bursalı İsmâil Hakkı Efendi'nin vefatı için şöyle bir tarih söylenmiştir:

Tahrîr idim Hâdiyâ târih-i rihletini
Hak Hak didi azm eyledi Hakkı Efendi cennete
(حق حق دیدی عزم ایلدی حقی افندی جنته) 1137/(1725)
(Hüseyin Vassâf, III, 73.)

Burada Bursalı İsmâil Hakkı Efendi'nin vefat ettiği söz olarak söylendiği gibi, bu sözleri meydana getiren harflerin ebced hesabıyla toplamının da onun tarihini vermesi kastedilmiştir. Aslında "... *azm eyledi Hakkı Efendi cennete*" söz olarak olayı anlatmaya yetmektedir. Ancak sadece onunla yetinildiği zaman hem mısraın vezni, hem de tarih eksik kalır; bunu her iki bakımdan tamamlamak için, vezne de uygun düşecek şekilde, "Hak Hak dedi..." kısmı ilave edilmiş ve tarih tamamlanmıştır. "*Hak Hak didi azm eyledi Hakkı Efendi cennete*" ibâresini meydana getiren harflerin ebced hesabındaki rakam değerleri toplandığı zaman, Bursalı İsmâil Hakkı'nın hicri olarak vefat tarihi olan 1137 çıkmaktadır. Bu tür tarihlerde birinci mısradaki, bu örnekte olduğu gibi, ikinci mısraın olayın tarihi olduğu belirtilir.

Buna başka örnekler de şöyledir:

Fevtinin târihidir Hâtîf hurûf-ı dâğ-dâr
Şeyh İsmâil-i Hakkî âzim-i dergâh-ı Hak
(شیخ اسماعیل حقی عازم درگاه حق) = 1137/()
(Hüseyin Vassâf, III, 74.)

Şeyh Sâdık Efendi'nin vefatı için söylenmiş tarih:

Feyz-i istimdâd ile didim Sezâî târihin
"Hû" diyüp Sâdık Efendi gitdi vahdet dârına
(هو دیوب صادق افندی کتدی وحدت دارینه) = 1122/()
(Hüseyin Vassâf, III, 205.)

Şeyh Sâdık Efendi'nin dergâhının tamiri ve yeniden ihyâsı için söylenmiş tarih:

Sezâdır levh-ı nakş itsün kalem târihini İzzet
Sezâyî dergehin Sultân Hamîd Hân eyledi ihyâ
(سزایی درگهه سلطان حمید خان ایلدی احیا) = 1296/()
(Hüseyin Vassâf, III, 237.)

Şeyh Yahyâ Efendi isimli bir zâtın vefatıyla ilgili olarak söylenmiş bir tarih şu şekildedir:

Şehîd-i aşk-ı cânân oldu Yahyâ
(شهید عشق جانان اولدی یحیی) = (983/1575)
(Hüseyin Vassâf, III, 188.)

Bazen bu tarihler bir beyitin her iki mısraını içine alacak şekilde de söylenmiş olabilir. Yine Şeyh İsmâil Efendi'nin dergâhının tamir işinin bitmesiyle ilgili olarak söylenmiş bir tarih şöyledir:

Geldi târih için bu beyt-i acîb
Gönlüme sûy-ı gaybdan nâgâh

*Oldu tekye kavî be-emr-i ilâh
Diyelim lâ-ilâhe illa'llâh*

اولدى تكيه قوی بامر اله

ديه لم لاله الا الله = 1135/(1723)

(Hüseyin Vassâf, III, 72.)

Bursalı İsmâil Hakkı'nın **Mir'râc-nâme** isimli eserine yazılan bir takrizdeki tarih de şöyledir:

*Saf-ı manzûmeyi gördükde hâtif
Didi târîh olup bu beyt-i mülhem*

*Sutûr-ı pâk-i mi'râciyye hakkâ
Nihâde âlem-i bâlâya süllem*

سطور پاک معراجیه حقا

(نخاده عالم بالایه سلم) = 1121/(1709)

(Hüseyin Vassâf, III, 89.)

Burada bu manzumenin son beyitinin her iki mısraının tarih olduğu bir önceki beyitte belirtilmiştir.

Bazen beyitin her iki mısraının kasedilen tarihi ayrı ayrı verdiği olur. Bir örnek Kocamustafapaşa Câmii yanındaki Mevlevî semâhânesinin II. Abdülhâmîd zamanında yapılan tamiriyle ilgili tarih manzumesinde görülmektedir:

*İki târîh çekdim ben de pertev silk-i imlâya
O olup gevher-şumâr-ı sübha-i manzûme-i ma'nâ*

*Makâm-ı ârifândır eyledi Mahmûd Hân inşâ
Sezâ bu zîb u ferre Hânkâh-ı Mustafâ Paşa*

1250 = مقام عارفاندر ایلدی محمود خان انشا

= سزا بو زیب ف وفره خانقاه مصطفی پاشا

1250/()

(İsmail Yakıt, s. 396.)

Son beyitten önceki beyitte “iki tarih çekdim” denilerek gelen beyitteki her iki mısraın ayrı ayrı hesaplanmasıyla aynı tarihin elde edileceğine işaret edilmiştir. (Burada bir hususa daha işaret etmek gerekmektedir: İlk beyitin ikinci mısraındaki “gevher” kelimesinin işareti sebebiyle tarih mısralarında sadece noktalı harfler hesâbedilmiştir. Bunun sebebi biraz ileride anlatılacaktır.)

Örneği çok olmasa da verilmek istenen tarihin kendi sözlerinin de tarih ibâresinde kullanıldığı olur; bunun en güzel örneklerini de ebcedle tarih düşürmede en büyük usta olan Surûrî'de görürüz; onun şöyle bir tarih dörtlüğü vardır:

*Halka lutf-ı âmm edüp nusretle bu sâli vevin
Makdem-i ferhunda kalın Hak mübârek eylesün*

*Lafzen ü ma'nen dedim târîhini tebrikle
Bin ikiyüz altı sâlin Hak mübârek eylesün*

= (بیك ایکی یوز آلتی سالن حق مبارک ایلسون)

1206/()

(Surûrî, *Dîvân*, Bulak Matbaası, Kahire-Mısır 1255, s. 195.) =
(Surûrî, 1255, 195.)

Tarih ibâreleri Osmanlı dönemi yazılı metinlerinde ve yapılarında çokça görülmektedir. Yalnız bu gelenek cumhuriyet döneminde de yer yer devam etmiştir. İstiklâl Marşı'mızın şairi Mehmed Âkif Ersoy'un vefatı üzerine söylenen tarihlerden bazıları şöyledir:

*En büyük şâirimiz merd-i vatan-perverimiz
Mâ-sivâdan geçerek etdi semâyı me'vâ
Cümleten karşılayıp eyledi tebcîle şitâb
Tab'-ı feyyâzını takdîr ile sükkân-ı semâ
Seng-i kabrinde yazılsın şu mücevher târîh
Hazret-i Âkif'i de aldı Cenâb-ı Mevlâ*
(حضرت عاكفی ده آلدی جناب مولا) = 1355/(1936)

Ferheng-i Ziyâ müellifi
Ziyâ Şükûn

*Gevherin târîhi ahlâfa eder keşf-i nikâb
Âh gitdi tercemân-ı efsah-ı Ümmü'l-Kitâb*
(أه گیتدی ترجمان افصح ام الكتاب) = 1355/(1936)
Hâfız Yusuf Ararat

(Mahir İz, *Yılların İzi*, İrfan Yayınevi, İstanbul 1975, s. 146.) = (İz, 1975, 146.)

Tarih Çeşitleri

Harflerin Durumuna Göre Tarihler

Ebcedle söylenen veya düşülen tarihler birkaç bakımdan çeşitlendirilebilir. Bunlardan ilki ve en önemlisi, tarih ibâresindeki harflerin hesâba ne şekilde dâhil edileceği hususuna göre yapılan çeşitlendirmedir. Buna göre yapılan tasnif şu şekildedir:

1. Tam tarih:

Tarih için söylenmiş sözün bütün harflerinin hesâba dâhil edilmesi gerekiyorsa, bu tarihlere “tam tarih” denir. Şimdiye kadar yazılmış olan örneklerin çoğu buna örnektir. Tarihin bu tür bir tarih olduğu, bazan “tam” veya “tamam” kelimeleri kullanılmak suretiyle belirtilir.

Şeyh Ali el-Gürçî Efendi isimli bir kişinin türbesinin tamirine katkı vesilesiyle söylenmiş tarih bunun bir örneğidir:

*Tamâm târihidir Şeyh-i ârif-i bi'llâh
Hudâ-yı lem-yezeli'n lutf-ı ahsenidir bu*
(شیخ عارف بالله) = 1329/()
(Hüseyin Vassâf, III, 274.)

Burada tarih sözü, “Şeyh-i ârif-i bi'llâh” kısmıdır. Metin içinde kullanılmış bir sözdür. Bunun tam tarih olduğu “tamâm târihidir” denilerek belirtilmiştir. Yine buna benzer bir örnek de Muallim Hâfız Sırrî Efendi için söylenmiş olandır:

*'Füyûz-ı tâmme' Şeyh-i Gülşeni'ye düşdü tâm târîh
Kemâl-i lutf ile mağfûr buyursun Hazret-i Allâh*
(فیوض تامه) = 1342/()

(Hüseyin Vassâf, III, 283.)

Osmanlı dönemi meşhur yazarlarından Müstakîm-zade Süleyman Sa'deddîn Efendi'nin vefatı için Hüseyin Vassâf'ın söylediği şiirin tarih beyiti şöyledir:

İşbu nazm-ı târihi Vassâf'ına etdi sünûh
Feyz-i Hak'dır rihleti târih-i tâmmu Hazret'in
(فیص حقدر) = 1202/()
(Hüseyin Vassâf, II, 101.)

Beyit halinde olanlarda “tam” veya “tamam” kelimeleri birinci mısradaki yer alır.

Surûrî'nin IV. Mehmed'in tahta geçiş tarihini tesbit için söylediği tarih buna bir örnektir:

Târih-i tâm oldu Surûrî cülûsuna
Sultân Muhammed oldu hudâvend-i ehl-i dîn
(سلطان محمد اولدی خداوند اهل دین) = 1058
(Surûrî, 1255, 164.)

Mahir İz'in ellinci yaşına ulaşması dolayısıyla Halis Erginer tarafından söylenen tarih de buna bir örnektir:

Târih-i tâm söyledi Hâlis teberrüken
Bay Mâhir etdi elliyi itmâm id edüp
(باى ماهر ايتدى اليبى اتمام عيد ايدوب) = 1364/(1945)
(İz, 1975, 297)

Ancak tam tarihlerin çoğunda, bu husus belirtilmez. Eğer tarih ibâresinden önce tarihin çeşidi hakkında bir işaret yoksa genellikle bunun tam tarih olduğu kabul edilir.

Surûrî'nin, Osmanlı sultanlarından Çelebi Mehmed'in tahta çıkışı için söylediği tarih dörtlülüğü şöyledir:

Hân Bâyezîd'in oldu şehzâde-i dilîri
Sinni yi ÷irmi dörde girdikde şâh-ı vâlâ
Târihle cülûsun zabt eyledi Surûrî
Sultân Muhammed oldu zîb-i serîr- bâlâ
(سلطان محمد اولدی زيب سرير بالا) = 816/()
(Surûrî, 1255, 162.)

Burada tarihin çeşidi belirtilmemiştir; o bakımdan tarihin tam tarih olduğunun kabul edilmesi gerekmektedir.

2. Noktalı harflerle yapılan tarih

Tarih belirtilmek üzere söylenmiş sözün sadece noktalı harflerinin hesâba katıldığı tarihlerdir. Bu çeşit daha çok manzum tarihlerde kullanılmıştır ve genellikle beyit halindeki tarihlerde görülür. Tarih bu çeşitten olduğu, beyit halindeyse, birinci mısradaki tarihlerde “cevher”, “mücevher”, “cevherîn”, “gevher”, “güher”, “gevherîn”, “mu'cem”, “menkût”, “hurûf-ı menkût”, “noktalı harfler”, “hurûf-ı dâğdâr” gibi sözlerle belirtilir. Bunda tarih çeşidinin belirtilmediği çok nâdirdir.

Yine Surûrî'nin, Osman Gazi'nin saltanatı ele alma yılını belirtmek için söylediği tarih beyiti şöyledir:

Târih-i istiklâline sarf etdi Surûrî cevherin
Sultân Osmân mülk alup oldu ser-efrâz-ı mülûk
(سلطان عثمان ملك آلوب اولدى سر افراز ملوک) = 699/()
(Surûrî, 1255, 161.)

Bu tarihin hesaplanmasında, tarih ibâresini ihtiva eden ikinci mısradaki noktalı olan (ن), (ث), (ن), (ب), (ى), (ف) ve (ج) harflerinin rakamsal değerleri toplanmaktadır. Bunun öyle olduğunu birinci mısradaki “*cevherîn*” kelimesinden anlıyoruz. Bu harflerin toplamı da 699 yapmaktadır.

Sultan 1. Abdülhamid’in tahta geçiş yılını belirtmek için Surûrî’nin söylediği tarih şöyledir:

Taht-ı âli-bahta târih-i mücevher yazdılar
Kıldı Hân Abdülhamîd-i ma’delet-perver cülûs
(قىلدى خان عبد الحميد معدلت پرور جلوس) = 1187/()
(Surûrî, 1255, 165.)

Şeyh Muhammed Emin Efendi isimli bir zâtın vefatı üzerine söylenen tarih de şu şekildedir:

Harf-i cevherle Saîdâ söyle sâl-i rihleti
Şeyh Emîn Efendi kurb-ı Hû’da “Hû Hû” eyledi
(شيخ امين افندى قرب هوده هو هو ايلهدى) = 1232/()
(Hüseyin Vassâf, III, 91.)

Şeyh Seyyid Ahmed Mes’ûd Efendi isimli zâtın vefatı üzerine söylenmiş tarih de başka bir örnektir:

Didi canlar Vâsîfâ târih-i cevher mâyesin
Oldu Şeyh Ahmed Efendi’ye mahal kasr-ı Naîm
(اولدى شيخ احمد افنديه محل قصر نعيم) = 1230/(1815)
(Hüseyin Vassâf, III, 461.)

Bu örneklerde tarih ibâresinin sadece noktalı harflerin hesâb edileceği birinci mısradaki “*cevher*” kelimesi ile belirtilmiştir.

Tarihleriyle meşhûr Surûrî’nin Yusuf Ağa adlı bir kişinin vefatına düştüğü târih:

Nasîb oldu şehâdet ana mu’cemle didim târih
Reh-i hacdan gelüp azm eyledi Yûsuf Ağa adne
(ره حجدن گلوب عزم ايلدى يوسف آغا عدنه) = 1222
(Surûrî, s. 169.)

Burada da “*mu’cem*” kelimesi kullanılmıştır.

Şeyh Muhammed Tâlib Efendi isimli bir zâtın vefatı için söylenen bir tarih beyiti şöyledir:

Fevtinin târihidir Hâtîf hurûf-ı dâğ-dâr
Şeyh İsmâil-i Hakkî âzim-i dergâh-ı Hak
(شيخ اسماعيل حقى عازم درگاه حق) = 1137/()
(Hüseyin Vassâf, III, 74.)

Burada noktalı harfler “*dâğ-dâr*” kelimesi ile belirtilmiştir. Bu kelime “yaralı” anlamındadır. Harflerin noktaları yara olarak nitelendirilmiştir.

Tarih beyitinin tamamı veya her iki mısra, ayrı ayrı, kastedilen tarihi verecekse, tarihin noktalı harflerle söylendiği, ondan önceki beyitte, yukarıda belirtilen anahtar kelimelerden biri kullanılarak açıklanmış olur.

Şeyh Köse Osman Efendi diye bilinen bir zâtın vefatı üzerine söylenen tarih manzûmesinin son iki beyiti şöyledir:

*İki mısra' söyledim Sa'dî cenâb- Hazret'e
Her biri târîh-i cevher ile buldu intizâm*

*Pîr iken Osmân Efendi etdi seyrân-ı naîm
"Hû" diyüp Osmân Efendi devrini kıldı tamâm*
(پیر ایکن عثمان افندی سیران نعیم) = 1302/(1885)
(هو دیوب عثمان افندی دورینی قیادی تمام)
(Hüseyin Vassâf, III, 256.)

Burada ilk beyitte "iki mısra" denilerek tarihi çıkarabilmek için gelen iki mısraın da hesâbedilmesi gerektiği belirtilmiş, "cevher" kelimesi ile de sadece noktalı harflerin hesâba dâhil olduğu vurgulanmıştır.

3. Noktasız harflerle yapılan tarihler:

Tarih belirtilmek üzere söylenmiş sözün sadece noktasız harflerinin hesâba katıldığı tarihlerdir. Bu çeşit de, bundan öncekinde olduğu gibi, daha çok manzum tarihlerde kullanılmıştır ve genellikle beyit halindeki tarihlerde görülür. Tarihin bu çeşitten olduğu, beyit halindeyse, birinci mısra, "sâde", "hurûf-ı sâde", "mühmel", "bî-nukat", "bî-nukût", "gayr-i menkût" gibi sözlerle belirtilir. Bunda çeşit mutlaka belirtilir.

Surûrî'nin Orhan Gazî'ni tahta çıkışıyla ilgili tarih manzûmesi şöyledir:

*Cem-haşem necl-i himem-perver-i Sultân Osmân
Oldu kırk altı yaşında şeh-i iklim-sitân*

*Tahtı zeyn itdi Surûrî didi mühmel târîh
Bâreka 'llâh cülûs eyledi Sultân Orhân*
(بارك الله جلوس ایلدی سلطام اورخان) = 726
(Surûrî, s.161)

Surûrî'nin söylediği bir tarihte "sâde" kelimesi şöyle belirtilir:

*Surûrî sâde levhân sanmasun bâzîçe târîhim
Virüp Dimyât'ı kâfir Mısır'ı merdân-deste gül aldı*
(ویروب دمیاطی کافر مصری مردان دسته گل آلدی) = 1216
(Surûrî, s.163)

4. Katmerli tarihler

Ebcedle düşürülen tarihlerin bazılarında, kastedilen tarih ibâre içinde birden fazla kez verilmiş olur. Bunlara "katmerli tarihler" denir. Bunun değişik şekilleri vardır. En yaygın olanı, tarihin iki kez verilmiş olmasıdır ki, bunlara "dûtâ târîh" (iki kat tarih) denir. Dûtâ tarihler genellikle, söylenilen tarih sözünün noktalı ve noktasız harflerinin ayrı ayrı toplandığında aynı tarihi veriyor olmasıdır; beyit halinde olanları çoktur. Beyitin birinci mısraında tarihin ne tür bir tarih olduğu, noktalı ve noktasız harfler için kullanıldığını yukarıda belirttiğimiz kelimelerin ikisi birden kullanılarak belirtilir.

Surûrî'nin IV. Mustafa'nın tahta çıkış tarihini belirtmek üzere söylediği tarih şöyledir:

*Serîr-ârâ-yı şân Dördüncü Mustafâ şimdi
Çehâr erkân-ı dehre ma'delet-rârdır mekârimle*

*Muvaffaksın Surûrî mühmel ü mu'cem dü târihe
Murabba'-ı vefk-ı kişver Mustafâ Hân'dır mekârimle*
(مرع وفق کشور مصطفی خاندن مکارمله) = 1222 - 1222
(Surûrî, s. 168)

Burada, 1222 tarihi, tarih mısraında iki kere verilmiştir. Noktalı ve noktasız harflerin rakamsal değerlerinin ayrı ayrı toplamı aynı rakamı vermektedir. Bu ibârenin böyle bir tarih içerdiği de birinci mısradaki “**mühmel**” ve “**mu’cem**” kelimelerinden anlaşılmaktadır.

Yine Surûrî, Fransa’nın Mısır’a yaptığı bir saldırının tarihini şöyle belirtir:

Surûrî söyledi mu’cemle mühmelden iki târîh
Françe saldı Mısır’a kör olur öyle hiyânetle
(فرانچه صالدى مصره كور اولور اويله خيانتله)
(Surûrî, s. 178)

Şeyh Seyyid Nûreddîn Efendi isimli bir zâtın vefatı için söylenmiş tarih ise şöyledir:

Harf-i sâf u hâl-dârından iki târîh olur
Şeyh Nûreddîn Efendi sadru'l-esrâr-ı visâl
(شيخ نور الدين افندى صدر الاسرار وصال)
1160 - 1160
(Hüseyin Vassâf, III, 426.)

Burada, tarihin iki kere tekrarlandığı “harf-i sâf u hâl-dâr” (sâde ve benekli harf” sözü ile belirtilmiştir.

Bazen sadece iki tarih olduğu belirtilerek bırakıldığı da olur. Osmanlı padişahlarından III. Osman’ın tahta geçişi için Surûrî’nin söylediği tarih böyledir:

Mahmûd Hân’ın dâverin elli sekiz yaşında Hak
Kıldı kemâl-i zâtlâ şâhen-şeh-i âlem-penâh

Zabt it Surûrî işte şu mısra’ iki târîhdir
Bir cum’a gün şevket ile Sultân Osmân oldu şâh
(بر جمعه گون شوکت ايله سلطان عثمان اولدى شاه)
(Surûrî, s. 165)

(Burada mısraın harflerinin toplamı ikiye bölünerek tarih bulunmaktadır.)

Tarih için söylenmiş sözde bazan tarihin ikiden daha fazla kere tekrarlandığı olur. Üç kere tekrarlanana “**setâ**”, dört kere tekrarlanana “**retâ**” veya “**râbi**” denir. Şâir Neşâtî’nin Ahmed Paşa’nın sadrazamlık makâmına geçişi için söylediği Farsça tarih dördü tarihe bir örnektir:

Hâtem be-Hâfız âmede bâ-zıl-i Hak mahfûz bâd
(Mühür Hâfız’a geldi. Allah’ın himâyesinde mahfûz olsun)
(Tahirü’l-Mevlevî, s. 147)

Bu mısra da 1041 tarihi dört kere tekrar edilmiştir. Harfler noktalı-noktasız diye ayrılmadan mısra dört ayrı parça olarak hesap edilerek bu tarihler bulunmaktadır:

(خاتم) = 1041
(بحافظ آمدہ) = 1041
(با ظل حق) = 1041
(محفوظ باد) = 1041

Ta’miyeli tarihler

Bir olayın tarihini tesbit etmek için söylenen söz, bazan kastedilen tarihi tam olarak vermez; eksik veya fazla olabilir. Bunun bir şekilde düzeltilmesi gerekir. Yukarıda da bahsedildiği üzere, tarih sözü genellikle, aynı zamanda

tarihi verilmek istenen olaya anlam bakımından da, doğrudan veya dolaylı olarak işâret eder. Sözün sahibi, söylediği tarih sözü olaya uygun geldiği için değiştirmek istemezse, varsa eksikliğini tamamlaması veya fazlasını çıkarması gerekir. Bunun için de tarih ibâresinden önce bunu belirtir. Eğer tarih bir beyit hâlinde söylenmişse bu, birinci mısradaki belirtilir. İşte böyle tarihlere genel olarak “ta’miyeli tarih” denir.

“Ta’miye” kelime olarak, “Körletme, kapalı bir sûretle ve îmâ tarîkiyle ifâde.” anlamlarına gelir. Bu anlamlarına uygun olarak, “Ebced hesabıyla ifâde olunan bir târihin eksikliğini doldurmak veya fazlasını tayyetmek için îrâd olunan remz ve îmâ.” anlamı kazanmıştır. (Şemseddîn Sâmî, *Kâmûs-ı Türki*, 6. baskı, Çağrı Yayınları, İstanbul 1996.)

Bunun şu çeşitleri vardır:

1. Eksik ta’miyeli tarih:

Eğer söylenen tarih sözü belirtilmek istenen tarihi tam olarak vermiyor ve eksik kalıyorsa, bu eksikliğin bir şekilde tamamlanması gerekir ve tamamlanır. Bu şekildeki tarihlere “eksik ta’miyeli tarih” denir. Bu eksikliğin nasıl tamamlanacağı tarih ibâresinden önce belirtilir. Bunun için de genellikle “gelmek” fiili kullanılır. Bu veya bu anlamı verecek başka bir fiilin herhangi bir sîgasıyla birlikte bir rakam söylenir. Bu, söylenen rakamın, tarih belirtmek için söylenen sözün rakamsal toplamına bu sayının da ilâve edilmesi gerektiğinin işâretidir.

Mahir İz’in vefâtı üzerine Prof. Dr. Mehmet Çavuşoğlu’nun söylediği tarih şöyledir:

*Geldi “üç”ler “hatm-i Kur’ân” dediler târihini
Tâ kıyâmet rûhuna hatm indire Kerrûbiyân
(Mahir İz, s. 418.)*

Mahir İz’in vefat tarihi 1394/(1974)’tür. Bu tarihi belirtmek için söylenen (حتم قرآن) sözünün rakamsal değerlerinin toplamı 1391 yapar. 3 eksik vardır. İşte bu 3 eksik, sözden önceki “**geldi üçler**” sözü ile tamamlanmıştır. Bu, 1391 sayısının üzerine 3 eklenmesi gerektiğini göstermektedir.

Eğer tarih, beyit halinde ise bu işâret birinci mısradaki ye alır. Bu tür tarihler daha çok beyit halindedir ve çok sayıda örneği vardır.

Şeyh Muhammed Kemâleddîn-i Harîrî isimli zâtın vefâtı için söylenen tarih şu şekildedir:

***Geldi üçler** söyledi târihini
Şeyh Kemâleddîn Efendi göçdü vâh
(شيخ كمال الدين افندی گوچدی واه) - (1296 + 3) = 1299/(1882)
(Hüseyin Vassâf, III, 123.)*

Şeyh Sezâî-i Gülşenî’nin vefâtı için söylenen bir dörtlük şöyledir:

*Medâr-ı gavs-ı âlem kutb-ı dünyâ ârif-i bi’llâh
Sarây-ı “lî-maa’llâh”ı görüp azm itdi ukbâya
Ricâl-i gaybdan **biri gelüp** Rahmî didi târih
Sezâî göçdü kutb-ı asr iken Firdevs-i a’lâya
(سزایی گوچدی قطب عصر ایکن فردوس اعلايه) = 1 + 1150 = 1151
(Hüseyin Vassâf, III, 197.)*

Şeyh Seyyid Ahmed Muslihuddîn Efendi'nin vefatı için söylenen tarih de buna bir örnektir:

Geldi çâr-evtâd târîhi didiler cevherîn
Menzili Şeyh Ahmed'in ola ârâm-gâh-ı cemâl
(منزلی شیخ احمدك اوله آرام گاه جمال)
(Hüseyin Vassâf, III, 405.)

Burada “Çâr-evtâd” kullanılmıştır ki, “dört direk” demektir. Direk “bir” anlamındadır. “Dört tane bir ilâve edilecek.” demektir. Bulunmak istenen tarih 984’tür, ancak 980 çıkmaktadır; bu eksik “Çâr-evtâd” sözünün işareti ile 4 eklenerek elde edilmektedir. Ayrıca birinci mısra da “cevherîn” kelimesi de kullanılmıştır ki, bu da sadece noktalı harfler toplanarak elde edilen rakama 4 eklenecek demektir.

Şeyh Ali el-Gürçî Efendi isimli bir zâtın vefatı için söylenen iki tarih de buna uygun örneklerdir:

İki cânibden gelen züvvâr okur târîhini
Tekye-i me'vâyı Nûreddîn Efendi kıldı câ
(تکيه مأواي نور الدين افندی قیلدی جا) 1158+2=1160

Geldi bir kem-ter didi bu mısraı târîhidir
Oldu Nûreddîn Efendi âzîm-i kasr-i cinân
(اولدی نور الدين افندی عازم قصر جنان) = 1159+1= 1160
(Hüseyin Vassâf, III, 427.)

Şeyh Ahmed Muslihuddîn Efendi'nin vefatı için söylenmiş bir tarih şöyledir:

Geldi çâr-evtâd târîhi didiler cevherîn
Menzili Şeyh Ahmed'in ola ârâm-gâh-ı cemâl
(منزلی شیخ احمدك اوله آرام گاه جمال) (984/1576)
(Hüseyin Vassâf, III, 460.)

Bu son örnekte, tarih noktalı harflerle söylenmiştir; ancak eksik geldiği için “geldi çâr evtâd” denilerek tamamlanmıştır.

2. Fazla ta'miyeli tarihler:

Eğer söylenen tarih sözü belirtilmek istenen tarihi tam olarak vermiyor ve fazla geliyorsa, bu fazlanın bir şekilde atılması gerekir. Bu şekildeki tarihlere “fazla ta'miyeli tarih” denir. Bu fazlanın nasıl giderileceği tarih ibâresinden önce belirtilir. Bunu için, genellikle “gitmek”, “düşmek” veya bu anlamlara yakın başka fiiller kullanılır. Bu fiillerin herhangi bir sığasıyla birlikte bir rakam söylenir. Bu, söylenen rakamın, tarih belirtmek için söylenen sözün rakamsal toplamından düşürülmesi gerektiğine işarettir.

Şeyh Muhammed Mübârek Efendi'nin vefatı için Hüseyin Vassâf tarafından söylenmiş bir tarih şöyledir:

Yediler çıkdılar ifhâm için târîhini halka
Sarâ-yı vuslata gıtdikde Şeyh-i ârif-i bi'llâh
(شیخ عارف بالله) 1329 – 7 = 1322
(Hüseyin Vassâf, IV, 193.)

Buradaki tarih ibâresi, ikinci mısraın bir bölümü olan “Şeyh-i ârif-i bi'llâh” kısmıdır. Bunun rakamsal değeri 1329’dur. Verilmek istenen târîh ise 1322’dir, arada 7 fark vardır. Bu fazlalığın 1329’dan çıkarılacağı “yediler çıkdılar” sözü ile belirtilmiştir.

Bu tür tarihler de genellikle beyit halindedir ve çıkarılacak fazlalık birinci mısradaki belirtilir. Bunun da birçok örneği bulunmaktadır.

Şeyh Muhammed Tâlib Efendi'nin vefâtı üzerine söylenen tarih:

Düşdü bir târîh-i zîbâ lafzan ü ma'nen ana
Âzim-i Hak oldu bindoksanda kutbu'l-ârifîn
(عازم حق اولدی بیئک طقسانده قطب العارفین) = 1121 - 1 = 1122/(0)
(Hüseyin Vassâf, III, 40.)

Şeyh Ahmed Mes'ûd Efendi'nin vefâtı için söylenen tarih:

Bir sadâ çıkdı ana oldu güher-bâr târîh
Göçdü yâ Hak diyerek Hazret-i Ahmed mes'ûd
(گوچدی یا حق دییهرک حضرت احمد مسعود) = 1333 - 1 = 1332/(1914)
(Hüseyin Vassâf, III, 460.)

Eksik ta'miyeli ve fazla ta'miyeli tarihlerin tarih ibârelerinin sadece noktalı harflerinin veya sadece noktasız harflerinin hesâb edileceği çeşitlerden olabilir. Eğer, "güher-bâr" sözü ile noktalı harflerin hesâbedileceğinin işâret edildiği son örnekte olduğu gibi, buna işâret eden bir söz var ise hesâbı ona göre yapmak gerekir.

3. Muammâli (bilmeceli) tarihler:

Bu, eksik veya fazla ta'miyeli tarihlerin bir başka şeklidir. Burada fark, eksikğin nasıl tamamlanacağına veya fazlanın nasıl çıkarılacağına sayı ile değil de, kelime ile belirtilmesidir. Eksik veya fazla söylenmiş tarih ibâresinden önce bir kelime kullanılarak, bu kelimenin rakamsal değerinin, tarih ibâresinden çıkacak rakama ilâve edilmesi veya ondan çıkarılması istenir. Böylece bir muammâ (bilmece) ortaya konulmuş olur. Bu tür tarihlere "muammâli ta'miyeli tarihler" denir.

Seyyid Muhammed Cemâleddîn-i Uşşâkî'nin vefâtı için söylenen tarih şöyledir:

Sivâdan çıkdı Hû ile irişdi vahdet-i sırfa
Cemâl-i mutlaka hayrân olub gitdi Cemâleddîn
(جمال مطلقه حیران اولوب گتدی جمال الدین) = 1175 - 11 = 1164
(Hüseyin Vassâf, IV, 408.)

Burada esas verilmek istenen tarih 1164'tür. Ancak tarih ibâresi, 11 fazla ile 1175 çıkmaktadır. Bu 11 fazlalığın nasıl halledileceği, "çıkdı Hû" sözü ile belirtilmiştir. Bundan "Hû" (هو) kelimesinin rakam değeri olan 11'in toplamdan çıkarılacağı anlaşılmaktadır.

Muammâ her zaman böyle bir kelime ile belirtilmez, bazan gerçekten bilmece ortaya konulur ve okuyucunun bu bilmeceyi çözmesi istenir.

"Şeh-i âlem alınca Behmen'in tâcın dedim târîh
Acemden geldi miştâh-ı Revân Bâb-ı Humâyûn'a
(عجمدن گلدی مفتاح روان باب همایونه)" (Tahirü'l-Mevlevî, s. 148)

Osmanlı Devleti'nin Erivan'ı fethi üzerine söylenmiş bir tarihtir. Bu tarih 1137/(1724-25)'tir. Fakat tarih ibâresi 1139 çıkmaktadır. Bu fazlalığın nasıl giderileceğinin sırrı "alınca Behmen'in tâcın" sözündedir. Behmen İran hükümdarıdır. Erivan fethedilmekle onun tacı alınmıştır. Burada aynı

zamanda “Behmen” (بھمن) kelimesinin başındaki (ب) harfi kastedilmektedir. Bu harfin değeri olan 2, 1139’dan çıkarılınca 1137 kalacaktır. Zâten verilmek istenen tarih de budur.

Yine Osmanlı donanmasının bir deniz zaferi için söylenen tarih şöyledir:

Şekl-i girdâb gelir fikre yazarken târih

Sürdü yelken kürek a’dâyı kapudân paşa

(سوردی یلکن کورک اعدایی قیودان پاشا) (Tahirü’l-Mevlevî, s. 148)

Burada verilmek istenen tarih 1204/(1789-90)’tür. Fakat tarih ibâresi 5 eksik gelmektedir. Bunun nasıl tamamlanacağı, birinci mısradaki “*şekl-i girdâb gelir fikre*” sözü ile belirtilmiştir. Denizlerde veya büyük sulardaki girdap yuvarlak şekil çizer. Bu Arapçadaki (ھ) harfi gibidir. Bu harfin değeri de 5’tir. Bu 5 sayısı 1199’a ilave edilirse, 1204 çıkar.

Maden Emîni Yusuf Paşa, 1213/(1798-99) tarihinde sadrazam olunca Surûrî şöyle bir tarih düşer:

Dil-i kân reşk ile kopdukda dedim târihin

Aldı mührü keremin ma’deni Yûsuf Paşa

(آلدی مهری کرماک معدنی یوسف پاشا) (Tâhirü’l-Mevlevî, s. 148.)

Burada tarih ibâresi 1 fazla gelmektedir. Bu fazlalığın nasıl giderileceğinin şekli “*dil-i kân reşk ile kopdukda*” sözünde gösterilmektedir. Farsça (کان) kelimesinin ortasındaki (ل), “dil-i kân” (kan’ın gönlü, içi) şeklinde belirtiliyor. Bu (ل) düşünce, onun değeri olan 1 de, 1214’ten çıkarılacak ve 1213 kalacaktır.

Surûrî’nin buna örnek olacak ilginç bir tarih ibâresi vardır: Mustafa Ağa isimli bir zâtın hapsedilip kellesinin uçurulması üzerine şöyle bir tarih dörtlüğü söylemiştir:

Anın a’dâdan ibâdın saklasın Rabb-i Kadîr
Katl olundu tîğ-ı bî-dâd ile bir merd-i dilîr

Hem muammâ-gûne hem mu’cem iki târihidir
Mustafâ Ağa girüp habse serin kesdi vezîr

(مصطفی آغا کیروب حبسه سرین کسدی وزیر) = 1190

Olayın vukuu 1190 yılındadır; ancak bu ibârenin, “*mu’cem*” kelimesinin işareti gereği noktalı harfleri toplandığı zaman 1191 çıkmaktadır. Surûrî bu fazlalığın farkındadır ve sözünün içine bunun şifresini de koymuştur; “*muammâ-gûne*” (şifreli bir şekilde) sözü ile de buna işaret etmiştir. Şifre, “*serin kesdi*” (başını kesti) sözüdür ve “*Ağa*” (آغا) kelimesinin başındaki (آ) kastedilmektedir. Hem fiilî durum anlatılmış, hem de o harfin değeri olan 1 (bir) sayısı düşüldüğü zaman 1190 tarihinin çıkacağına işaret edilmiştir.

Muammâlar aslında önceki mısradaki saklı olur; ancak bu son örnekte muammâ tarih ibâresinin içine konulmuştur.

Muammâlı (bilmece) tarihlerin belli bir şekilden söz edilemez. Çok çeşitli şekillerde yapılmış olanları vardır. (Bkz. İsmail Yakıt, s. 423 - 441.) Bilmeceyi iyi çözmek gerekir.